

Олена Миколаївна СИТНИК,

аспірант відділу організації освітньо-наукової підготовки
Харківського національного університету внутрішніх справ

Науковий керівник:

Юрій Володимирович ОРЛОВ,

доктор юридичних наук, доцент,

доцент кафедри кримінального права і кримінології факультету № 1

Харківського національного університету внутрішніх справ

ДИТЯЧА БЕЗПРИТУЛЬНІСТЬ ЯК ФАКТОР ВТЯГНЕННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ У ЗЛОЧИННУ ДІЯЛЬНІСТЬ

Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність (ст. 304 КК України) – злочин, який характеризується специфічним характером та вельми високим ступенем суспільної небезпечності. Справа в тому, що кримінальний досвід, який здобувається особою у неповнолітньому віці, виявляється не тільки і не стільки самодостатнім соціально-правовим феноменом, об'єктом юридичного аналізу, скільки чинником особистісної деформації криміногенного значення. Ще Г. де Тард у своїх відомих працях розлого аргументував криміногенну роль злочинної поведінки для подальшої криміналізації (у кримінологічному розумінні цього терміну) особистості. Йдеться про механізм самодетермінації злочинності, коли кожен наступний кримінально заборонений акт все більше відчужує особу від суспільства, яке, до того ж, не гребує розгалуженою системою стигматизації.

При цьому варто бути свідомим також і того, що на відміну від кримінального досвіду повнолітньої особистості злочинна поведінка неповнолітнього (а так само й суспільно небезпечне діяння з ознаками злочину, яке вчиняється особою, яка не досягла віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність) є активним фактором його негативної соціалізації, що неодмінно має специфічний і емоційний, і субкультурно-нормативний, зрештою – культурний-психологічний (на масовому рівні відтворення) зміст. Останній у найбільш умовних термінах можливо описати як *дитячий маргіналізм* – комплексний девіантогенний стан і процес соціально-культурної дезорганізації, психологічного відчуження та структурно-функціональної виключеності окремої частини неповнолітніх в конкретному суспільстві. Тобто – це феномен дитячої ексклюзивності (від англ. *exclusive* – виключний, недоступний, несумісний), що проявляється у своєрідній нормативній сингулярності – узвичаєних асоціальних практиках, підпорядкованих комплексу сваволі та ілюзій (у категоріях теорії академіка О. М. Костенка).

Певна річ, вказаний феномен у своїх предметних контурах, а також за показниками інтенсивності відтворення – неоднорідний. А тому його дослідженню має бути присвячена окрема увага на монографічному рівні. В цій же роботі акцентуємо увагу лише на тому, що суттєвими елементами, які з одного боку функціонально підтримують, інтегрують дитячий маргіналізм, а з іншого – його детермінують, є кримінальна субкультура (зокрема, у частині такого її сегменту як «АУЕ» (рос. – «арестантский уклад один» або «арестантско-уркаганское единство»)) та субкультура безпритульників. Як перша, так і друга – постають ґносеологічно автономними одиницями, умовно самостійними культурно-психологічними феноменами. І якщо аналізу кримінальної субкультури в кримінології приділяється достатньо уваги, в тому числі й в контексті її впливу на втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, то субкультура безпритульників не так часто потрапляє до фокусу відповідної кримінологічної проблематики.

Таким чином, дитячу безпритульність варто розглядати не тільки і не стільки як тимчасовий стан відсутності у певної частини дітей постійного місця проживання, їх бродяжництво, скільки як пов'язані з цим явища культурно-психологічної адаптації до надскладних умов зовнішнього середовища. Безпритульна дитина, власне кажучи, перебуває у перманентному процесі адаптації і депривації, у ситуації постійного ризику, необхідності забезпечувати власне виживання як у внутрішньому конкурентному мікросередовищі, так і у зовнішньому – «ворожому» для дитини. В цьому контексті закономірними видаються висновки М. І. Маро, який, дослідивши феномен безпритульності в низці країн світу, констатує: «Безпритульна дитина, імовірно, через загальну фізичну слабкість, піддається впливу у значно більшій мірі, ніж дитина такого ж віку, яка проживає у нормальних соціальних умовах. Тому на неї вплив середовища більш відчутний. Саме останнім пояснюється її грубість, часом нестерпна і у словах, і у вчинках, – вона є відображенням того, що він чує і бачить. Його нестійкість, розгвинченість, невірноваженість – наслідок того, як протікає його «робота»...» [1, с. 26]. «Робота», про яку веде мову М. І. Маро, – це і є той процес адаптації, який не припиняється. Це – постійний рух за виживання, який цілком закономірно формує цілий культурний пласт.

У науковій літературі безспідставно стверджується, що культура безпритульних дітей створює особливий, створений дітьми, простір і є сукупним результатом процесів, які відбуваються в економічній, соціальній, культурній сферах суспільства. Дитяча безпритульність у сучасних умовах характеризується виникненням груп дітей, які живуть на вулиці протягом тривалого часу, мають власну систему поглядів, цінностей, правил організації повсякденного життя [2, с. 58]. При цьому на сьогоднішній день з упевненістю можна вести мову про сформованість субкультури безпритульних, яка визначає особливі манери поведінки, мову, систему поглядів на життя [2, с. 59].

Основними кримінологічно значущими рисами субкультури безпритульних дітей, які мають значення для поширення втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, ж такі

- *асоціально-групова самоідентифікація кожного члена спільноти безпритульних як результат процесу їх адаптації*. Останній змістовно є контркультурним, виражає протиставлення колективних узвичаєнь, традицій угруповань безпритульних усталеним у суспільстві, яке їх елімінувала зі своїх функціональних структур, нормам. Відтак, безпритульна дитина, носій специфічної субкультури, в значно більшій мірі володіє набором антисуспільних диспозицій, установок, психотравмуючим соціальним досвідом, що є сприятливим підґрунтям для накопичення високого криміногенного потенціалу, його розрядки (з подальшою регенерацією та акумуляцією) внаслідок втягнення у вчинення злочину. Сам факт втягнення, цілеспрямованого впливу повнолітньої особи на дитину щодо формування у неї умислу на вчинення злочину, іншої асоціальної діяльності (жебрацтво, пияцтво, заняття азартними іграми), в розрізі індивідуальної злочинної поведінки виявляється своєрідною криміногенною ситуацією, завдяки якій реалізується внутрішня готовність до вчинення злочину.

Безумовно, немає достатньо підстав поширювати викладену модель криміналізації особистості неповнолітнього, ґенези його злочинної «кар'єри» на абсолютно всі випадки втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу асоціальну діяльність. Цілком зрозуміло, що структура потерпілих від злочину, передбаченого ст. 304 КК України, є вельми строката та не обмежується виключно безпритульними дітьми. Втім, втягнення у злочинну діяльність саме останніх багато в чому полегшується саме завдяки тому, що вони є носіями специфічної субкультури;

- як правило, субкультура безпритульних дітей *виникає навколо певного функціонального «центру»* [2, с. 60], яким є неформальні лідери, часто – повнолітні особи, в тому числі й колишні безпритульні, раніше судимі, активні носії та ретранслятори кримінальної субкультури. Відтак, субкультура безпритульних виявляється симбіотичним утворенням, в якому поєднуються ідеали кримінального життя, тюремний антураж, соціовітальні принципи осіб без постійного місця проживання в умовах депривації, нігілістичні світоглядні позиції з питань суспільної моралі, права, політики. При цьому не потребує додаткового обґрунтування думка про те, що такий симбіоз характеризується значним криміногенним потенціалом; життєдіяльність безпритульних обов'язковим своєю складовою передбачає кримінальну та іншу асоціальну поведінку (зокрема, проституцію, вживання алкоголю, наркотичних засобів тощо), спрямовану як на отримання доходу, засобів до існування, так і реалізацію ігрових поведінкових спонук, притаманних дитячому віку, а також ескапізму;

- значні для субкультури безпритульників ідеї та цінності знаходять зовнішнє втілення в обов'язкових для її членів символіці і атрибутах групи, завдяки чому діти *виділяють «своїх» і «чужих»*. Ця символіка та атрибутика «працює» на об'єднання і згуртування групи, дає змогу дітям демонструвати та відстоювати свою позицію у зовнішньому середовищі [2, с. 61]. Тому субкультура безпритульних завжди містить в собі елемент групового нарцисизму та контрадикції, що виконують функції розпізнавання, самоактуалізації, приналежності та групової консолідації у форматі протиставлення як зовнішньому світові загалом, так і конкуруючим угрупованням інших безпритульних на певній території.

Таким чином, дитяча безпритульність є для злочинності неповнолітніх вельми показовим (в аспекті реалізації сигнальної функції) фоновим явищем та, водночас, комплексним криміногенним фактором, потужним джерелом генерації детермінант злочинності найбільш широкого спектру. В структурі останнього особливе місце посідає втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність (ст. 304 КК України), що є формою кримінальної експлуатації дітей, які потрапили у складні життєві обставини. Тож перспективним напрямом запобігання вказаним злочинам є протидія безпритульності.

Список бібліографічних посилань

1. Маро М. И. Работа с беспризорными: практика новой работы в СССР. Харьков : Труд, 1924. 96 с.
2. Мунтян І. В. Дитяча безпритульність як субкультура в сучасному українському суспільстві : дис. ... канд. соціол. наук : 22.00.04. Одеса, 2017. 237 с.

Одержано 19.03.2018